

Selles kogumikus on nii kokkuvõtvat senisest uurimistööst kui ka pioneeripanust. Rõõmustav on üldine tendents: mitte vaadelda Eesti ala ajalugu isoleeritult, vaid seoses naabermaade ja Euroopa arenguga.

Rootsi aja uurimises on tähelepanu äratav Saaremaa väike osatähtsus. Selle põhjuseks on arvatavasti asjaolu, et Eesti alast oli Saaremaa kõige lühemat aega Rootsi valitsuse all – aastatel 1645–1710. Aga juba 1648. aastal läänistati Saaremaa De la Gardiedele ja pikima osa sellest ajast (1654–1689) kuulus ta pealegi kuninganna Kristiina ülalpidamismaade alla, mida haldas kindralkuberner Stockholmis. Sellega on rõhuv osa allikmaterjalist viimase arhiivis Stockholmis (K-fond), mis ootab veel eesti uurijate põhjalikumat kasutamist, eriti majandusajaloo aspektist. See kehtib ka De la Gardie arhiivi kohta, mida talletatakse osalt Stockholmis, osalt Lundis.

Kogumiku uus kujundus on meeldivam, annab teaduslikule väljaandele esinduslikuma näo. Saksa keelsed kokkuvõtted on kasulikud. Selle keeleta ei saa tolle ajastu uurimisega toime. Oleks võinud olla rohkem illustratsioone, mis vaheldaksid lehekülgede üksluisust. Peale selle on nüüd üldiselt levinud autorite tutvustus, mida praktiseerib esikujulikult ka Tuna – see vääriks järgimist. Üldmulje on paljutõotav. Selle taga seisab ka mitmekülgne toimetuskolleegium koos hoolikate abilisestega.

Vello Helk

Raamat Läänemere ristisõdadest

Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150–1500. Edited by Alan V. Murray. Ashgate, Aldershot et al., 2001.

Läänemere piirkonna kristianiseerimise lugu on pälvitud viimastel aastatel Euroopas üha suuremat ja sügavamat huvi. Kui veel hiljuti seostusid ristisõjad eksklusiivselt retkedega Pühale Maale, siis praeguseks on “ristisõdade” mõiste oluliselt laienenud ning medievistide keelepruuki on juurduvad sõnaühend “Läänemere ristisõjad” (*Baltic crusades*).¹ Kuigi Läänemere ristisõdadest ilmus olulisi uurimusi juba eelnenud kümnenditel (eeskätt tuleb siin ära mainida William Urbani ja Eric Christianseni tööd²), siis suurem huvipööre selle piirkonna kristianiseerimise ajaloo vastu tärkas 1990. aastate keskel. Ilmselt pole ekslik oletada, et üheks otsustavaks pöördepunktiks senises suhtumises sai 1993. aastal ilmunud Robert Bartletti monograafia “The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change”, mis näitas veenvalt keskaegse Läänemere-maailma uurimise perspektiivikust üldise medievistika raames.³ Loomulikult ei maksa alahinnata ka selle huvidemuutuse poliitilisi tagamaid: Läänemere riikide üha tihedam integreerumine Euroopa Liitu on esitanud

¹ Läänemere ristisõdadest räägib näiteks ka hiljutine Jonathan Riley-Smithi toimetatud esinduslik ristisõdade ajalugu: *The Oxford Illustrated History of the Crusades*. Ed. J. Riley-Smith. Oxford University Press, Oxford, 1997. Vrd. J. Riley-Smith. *The Crusades: A Short History*. Yale University Press, New Haven and London, 1987, lk. 161–165; 212–215.

² W. L. Urban. *The Livonian Crusade*. University Press of America, Washington, 1981; Id., *The Baltic Crusade*. Second edition. Lithuanian Research and Studies Center, Chicago, 1994. E. Christiansen. *The Northern Crusade: The Baltic and the Catholic Frontier, 1100–1525*. Second edition. Penguin, New York, 1997. Vt. ka W. Urban. *Victims of the Baltic Crusades*. *Journal of Baltic Studies* 1998, kd. 29, nr. 3, lk. 195–212.

³ On rõõm tõdeda, et hiljuti ilmus see oluline raamat Kesk-Euroopa Ülikooli kirjastuse toetusel ka eesti keeles: R. Bartlett. *Euroopa sünd: vallutused, koloniseerimine ja kultuurivahetus 950–1350*. Tlk. T. Tammets. Kunst, Tallinn, 2001.

ajaloolastele ühiskondliku tellimuse uurida selle integratsiooni ajaloolisi "juuri", mida tuleb mõistagi otsida ristisõdade ajastust.

Tänase seisuga on ilmavalgust näinud juba mitu Läänemere regiooni ristiusustamise ajaloolase pühendatud konverentsikogumikku,⁴ niisamuti on lõpusirgele jõudnud Taani ajaloolaste mitmeaastane uurimisprojekt "Denmark and the Crusading Movement: The Integration of the Baltic Region into Medieval Europe".⁵ Sellesse ritta sobitub kenasti ka läinud aasta sügisel ilmunud Alan V. Murray toimetatud artiklikogumik "Crusade and Conversion on the Baltic Frontier, 1150–1500", mis põhiasas tugineb Leedsi keskaja kongressil 1998. ja 2000. aastal peetud ettekannetele. Kogumik sisaldab kokku neliteist artiklit, esindatud on kaheksa maa ajaloolased, kolm neist Eestist.

Raamatu avab Taani ajaloolase Kurt Villads Jenseni tuumakas sissejuhatus, mis peatub Läänemere kui misjoniruumi eripäradel ning kohalike ristisõdade rahvuslikul historiograafial. Järgnev Tiina Kala artikkel "The Incorporation of the Northern Baltic Lands into the Western Christian World" annab ladusa ülevaate Ida-Baltikumi rahvaste liitmisest kristliku Euroopaga, käsitledes muu hulgas kiriklike struktuuride kehtestamist, linnastumist ja põliselanike vahekorda ristiusuga. Saksa ajaloolane Axel Ehlers on pühendanud oma kaastöö "The Crusade of the Teutonic Knights against Lithuania Reconsidered" probleemile, kuidas määratleda Saksa Ordu rüütlite sõjaretki (*dfe Reisen*) Leedumaale, leides kokkuvõtteks, et on igati korrektne nimetada neid ristisõjaks, vaatamata paavsti ametliku kinnituse puudumisele. Teenekas Läänemere ristisõdade uurija, Ameerika ajaloolane William Urban käsitleb oma artiklis "The

Frontier Thesis and the Baltic Crusade" historioograafilisi küsimusi, tutvustades erinevaid "piiritooriaid" läinud sajandi ajalookirjanduses (alus- tades F. J. Turneri kuulsa artikliga piiri tähendusest Ameerika ajaloos) ja eritledes nende relevant- sust Läänemere ristiusustamise kontekstis. Taani ajaloolane Carsten Selch Jensen peatub oma kaas- töös "Urban Life and the Crusades in North Germany and the Baltic Lands in the Early Thirteenth Century" väheuuritud teemal linnas- tumise ja linnaelu ning ristisõdade seotusest Lää- nemere ruumis. Autor tuletab lugejatele meelde, et ristisõdade põhijõud ei olnud ainult ristirüüt- lid, vaid samuti kaupmehed, kes esimeste pära- vees ennast vastvallutatud aladele sisse seadsid. Tema kolleeg Ålborgi ülikoolist, Torben K. Nielsen vaeb oma kirjutises "The Missionary Man: Archbishop Anders Sunesen and the Baltic Crusade, 1206–21" mõjuka Lundi peapiiskopi Anders Suneseni rolli Taani ristiretkedes Saaremaale ja Põhja-Eestisse 1206. ja 1219. aastal. Rootsi ajaloolase Thomas Lindkvisti artikkel "Crusades and Crusading Ideology in the Political History of Sweden, 1140–1500" analüüsib seevastu Rootsist lähtunud risti- sõdasid Soome, Eesti ja Venemaa suunas. Odense ülikooli õppejõud John H. Lind kirjutab oma kaas- töös "Consequences of the Baltic Crusades in Target Areas: The Case of Carelia" Skandinaavia- maade ja Venemaa suhetest 12. kuni 15. sajandini, näidates, et esialgsetest liitlastest kujunesid aja möödudes suured vaenlased, kelle huvid pörkasid m.h. teravalt Karjala elanike ristiusku pööramisel. Anti Selart räägib aga oma artiklis "Confessional Conflict and Political Co-operation: Livonia and Russia in the Thirteenth Century" Vene suhetest Liivimaaga. Ta näitab veenvalt, et Liivimaa hilisest ajaloost tuntud "Vene hirm" oli 13. sajandil veel tundmatu ning usulised erimeelsused ei takista- nud poliitilist või majanduslikku läbikäimist. Tun- tud Vene ajaloolane Jevgenija Nazarova tutvustab oma artiklis "The Crusades against Votians and Izhorians in the Thirteenth Century" seni vähe käsitlemist leidnud rootslaste ja sakslaste misjo- nikatseid vadjalaste ja isurite juures. Leedu pärit- olu Kanada ajaloolane Rasa Mažeika käsitleb ar- tiklis "When Crusader and Pagan Agree: Conversion as a Point of Honour in the Baptism of King Mindaugas of Lithuania (c. 1240–63)" Leedu suur- vürsti Mindaugase ristimist ja valitsemist Saksa Ordu ja Riia peapiiskopi Albert Suerbeeri konflik- ti taustal. Juhan Kreemi kirjatöö "The Teutonic Order as a Secular Ruler in Livonia: The Privileges and Oath of Reval" on pühendatud Tallinna ja Saksa Ordu vahekorra vaatlusele, pöörates peatähelepa- nu kahe osapoole õiguslikele sidemetele. Kogumi- ku koostaja, Šoti ajaloolane Alan V. Murray heidab

⁴ Vt. nt. Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Area 1100–1400 AD. Visby (Acta Visbyensia, XI), 1998; M. Müller-Wille (Hg.). Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.–14. Jahrhunderts. Stuttgart (Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse. Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Jg. 1997, Nr. 3, I–II), 2. kd., 1998.

⁵ Vt. [www.sdu.dk/Hum/kvj/crusade/Crusade_ home.html](http://www.sdu.dk/Hum/kvj/crusade/Crusade_home.html). Vt. ka K. V. Jensen. Denmark and the Crusading Movement. The Integration of the Baltic Region into Medieval Europe. – A. I. Macinnes, Th. Riis, F. G. Pedersen (eds.). Ships, Guns and Bibles in the North Sea and Baltic States, c. 1350 – c. 1700. Tuckwell, East Linton, 2000, lk. 188–205; K. V. Jensen, C. S. Jensen, J. Lind. Communicating Crusades and Crusading Communications in the Baltic Region. Scandinavian Economic History Review 2001, kd. 49, nr. 2, lk. 5–25.

oma artiklis “The Structure, Genre and Intended Audience of the *Livonian Rhymed Chronicle*” uut valgust Liivimaa vanema riimkroonika ülesehitusele, mõistekasutusele ja funktsioonile. Autor kritiseerib senist arusaama, mille järgi riimkroonika peamine eesmärk oli pakkuda õpetlikku kuulamist orduvendadele söögiajal, leides, et kroonika näol on tegemist iseseisva ajalootseosega, mille eesmärk oli säilitada teavet orduvendade tegemistest. Vene ajaloolane Vera Matuzova tutvustab oma artiklis “Mental Frontiers: Prussians as Seen by Peter von Dusburg” põgusalt Dusburgi Peteri Preisimaa kroonikas leiduvat preislaste kuvandit. Kogumiku lõpetab Šoti ajaloolase Mary Fischeri artikkel “Biblical Heroes and the Uses of Literature: The Teutonic Order in the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries”, milles ta analüüsib Saksa Ordu kirjanduslikku pärandit (pühakulegende, kroonikaid jms.) ning nendes tähtsat rolli mängivaid piiblimotiive.

Kuigi kogumik on sisuldasa kirev ja mitte kõik artiklid ühtlaselt kõrgel tasemel ega üldteemaga otseselt haakuvad, on kokkuvõttes tegu väga väärtusliku ja kaaluka panusega ristiusustamisaege Läänemere-piirkonna ajaloo uurimisse ja tutvustamisse.

Marek Tamm

Tutvumine Konstantin Pätsiga

Konstantin Päts. Eesti riik II.

Koostajad: Toomas Karjahärm ja Hando Runnel. Tartu, 2001.

Raamatu “Eesti riik” teise, K. Pätsi tegevust aastatel 1917–1940 kajastava köite eessõna pealkirjaks on selle autor Jüri Adams pannud “Tundmatu Konstantin Päts”, avaldades kahetsust, et K. Pätsi kohta puudub teaduslik monograafia. Võib aga öelda, et K. Päts jääb alaliseks tundmatuks, sest kuigi aina uued dokumendid on lugemiseks kättesaadavad ja on võimalus tema tegevust sügavamalt analüüsida, pole enam tema eakaaslast. Järjest vähemaks jääb inimesi, kellel on temast isiklikke mälestusi, uute põlvkondade jaoks ei oma aga K. Päts enam sellist tähtsust nagu tema kaasaegsetele. Küll saab “Eesti riigi” kahe mitmesajaleheküljelise köite läbilugejale K. Pätsi tuttavaks kui enamik kaasaegsetest poliitikutest. K. Pätsi tegevuse hindamiseks on siiski vaja tunda ka tema oponentide mõtteid ja ajaloolisi fakte.

“Eesti riik II” sisaldab peale eessõna 75 peatükki, neist ühe moodustavad Eesti Maarahva Liidu kirjad K. Pätsi Saksa vangilaagrist vabanemise taotlemiseks, 52 K. Pätsi ettekantud kõnet, osad neist valitsuse nimel, 12 puhtajakirjanduslikku teksti, neist seitse ilmunud autorinimeta, kaks aga võetud raamatust, kuus on K. Pätsi osalusega võimuinstitutsioonide otsuseid ja üleskutseid, üks tema ettepanek Riigikogu rühmadele ja üks kaheldava ehtsusega tema poliitilist testamenti sisaldav kiri. Erinevalt viie temaatilise osaga esimesest köitest on teise köite ülesehitus vaadeldava perioodi puhul põhjendatult täielikult kronoloogiline, jagunedes neljale ajalooperioodile vastavalt neljaks osaks, mis ümbernimetatult räägivad vabadusvõitlusest, sõjajärgsest noorest vabariigist, sisepoliitilisest kriisist ja riigipöördejärgsest ajajärgust. Kuigi enamik K. Pätsi tekste on avaldamata jäänud, oleks teise köite saanud teha ka õhema, sest paljud mõtted korduvad. Kas on see tingitud mõtete hulga vähenemisest vananemisel, Joseph Goebbelsi ja varem Napoleon I järgi tuntud õpetusest lähtuva teesi pähetagumisel põhinevast propagandameetodist või koostajate valikust? Küllap on oma osa sellelgi, et oponentide sõnavabadus oli piiratud,